

ARTICLE INFO

Received: 24th February 2024

Accepted: 28th February 2024

Online: 29th February 2024

KEYWORDS

Huquqiy mafkura, huquqiy davlat, demokratik isloxotlar, huquqiy ta'lim, huquqiy savodxonlik.

HUQUQIY MADANIYAT VA HUQUQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHDA DAVLATNING ROLI

Ulug'bek Rahmanov Xabibullayevich

“Qishloq xo'jaligi huquqi va agroturizm” kafedrasini mudiri

Email: ulugbekrahmanov@umail.uz

Jo'rayeva Farangiz Bahrom qizi

Yurisprudensiya yo'nalishi talabasi

Email: farangizjorayevaaa@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10776516>

ABSTRACT

Ushbu maqola huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish, uning huquqiy asoslarini yaratish, jamiyatda fuqorolar ayniqsa yosh avlodning huquqiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan amaliy tadbirlarlar xaqida keltirilib o'tilgan.

1. Kirish.

Har bir jamiyatdagi demokratik o'zgarishlar muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlarga jahon huquqiy taraqqiyoti tamoyillari nuqtai nazaridan qarash zarur. Bu, bir tomondan, O'zbekistondagi huquqiy isloxotlarning yo'nalishlari va mezonlari, qadriyatlarini aniq belgilashga yordam bersa, ikkinchi tomondan, mamlakatimiz taraqqiyotida huquqiy madaniyatimiz qayerdan kelib, qayoqqa ketayapti, uning o'ziga xos jixatlari, rivojlanishining shakl va ko'rinishlari, mezonlari bormi yoki dunyodagi mavjud huquqiy taraqqiyot yo'lidan ketadimi, degan savollarga javob topishga imkon yaratadi. Ana shu muammolar huquqiy madaniyat o'quv fanining qisqacha asosini, uzagini tashkil qiladi. Demokratik huquqiy davlatni shakllantirish jamiyat, mansabdor shaxslar va fuqorolarning huquqiy madaniyatini oshirishdek keng qamrovli ishlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Shu o'rinda huquqiy davlatning muhim belgisi -bu yuksak darajadagi huquqiy madaniyatdir. Ijtimoiy-iqtisodiy va demokratik isloxotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish, zamonaviy bozor munosabatlari mexanizmini yaratish jamiyatimiz oldiga O'zbekiston huquqiy tizimini hamda fuqorolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini jahon andozalariga moslashtirishdek o'ta dolzarb muammoni hal qilish masalasini qo'ymoqda. Huquqiy madaniyat, eng avvalo, jamiyat va shaxs umumiy madaniyatining ko'rsatgichidir. Jamiyat madaniyatining yuksak darajasi huquqqa nisbatan chuqur ehtirom, xurmat va uni teran bilishni taqozo etadi. O'z navbatida, huquq normalarining talablarini bilish va ularga rioya etish quldorlik jamiyati demokratikligining va madaniyatining shartlaridan biridir. Avvalgi tuzum uchun jamiyatda yuksak huquqiy madaniyatli bo'lishning keragi yo'q edi. Albatta, davlat xukumron kommunistik mafkura bilan sug'orilgan huquq talablarini so'zsiz bajaruvchi fuqorolarga ega bo'lishdan manfaatdor edi va u bunga ko'pincha erishardi ham. Biroq, bunday tuzum, huquqni to'la amalga oshirishga qaratilgan asl huquqiy madaniyatning, xatto u mafkuralashgan holda bo'lsa ham, hukmron bo'lishiga yo'l qo'ya olmas edi. Tuzum uchun o'z huquqlari va erkinliklarini uncha tasavvur eta

olmaydigan fuqaroga qaraganda huquqiy jixatdan savodli inson xavfliroq edi. Demokratik huquqiy davlatni jamiyat va shaxsning yuksak huquqiy madaniyatisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Boz ustiga bunday jamiyat mazkur madaniyatni yuksaltirishdan manfaatdordir. Chunki madaniyat totalitarizm va o'zboshimchalikka qo'yilgan to'siq; hamda demokratik prinsiplar va normalarni hayotga joriy etishning asosidir. Jamiyatimiz huquqiy davlatni barpo etmoqda. Bunday davlatning ko'plab belgilari ko'rinib turibdi, boshqalari uchun esa zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda. Jamiyat huquqiy madaniyatining ahvoli qanday? U asl huquqiy davlat talablariga javob beradimi? Afsuski, keyingi savolga ijobiy javob bera olmaymiz. Demak huquqiy madaniyat deganda jamiyatda qaror topgan huquqiy tizimning darajasini, xalqning bu huquq tizimidan xabardorlik darajasini, fuqarolarning qonunga bo'lgan xurmati, huquqiy normalarning ijro etilish darajasi, huquqqa rioya qilmaganlarga murosasiz bo'lish, qonunga itoatkorlik darajasini tushunamiz. Ushbu masalalar bo'yicha jamiyatda tashkil topgan g'oya va fikrlar, nazariya va mafkura huquqiy madaniyat nazariyasi tushunchasini vujudga keltiradi. Huquqiy madaniyatni taxlil qilganda, uning ko'p qatlamli, ko'rinish va tarkibiy qismlarining ko'p qirrali ekanligini inobatga olish lozim. Huquqiy madaniyat nazariyasi o'quv fani quyidagi xususiyatlariga ega, birinchidan, huquqiy madaniyat nazariyasi - ijtimoiy fan. Chunki uning o'rganadigan soxasi muhim ijtimoiy xodisalar - jamiyat va madaniyat, davlat va huquqdir. Ikkinchidan, huquqiy madaniyat nazariyasi - yuridik fan. Huquqiy madaniyat ijtimoiy xodisa sifatida bevosita davlat va huquq hayoti bilan bog'langan. Shuning uchun ham u yuridik fandir. Bundan tashqari, huquqiy madaniyat nazariyasi boyicha ijtimoiy fanlardan farqli o'laroq bevosita huquqiy mafkura va huquqiy ruxiyat (psixologiya)ga oid masalalarni o'rganadi. Uchinchidan, huquqiy madaniyat nazariyasi - nazariy fan, zero u huquqiy madaniyatning umumiy qonuniyatlarini ochib beradi. To'rtinchidan, huquqiy madaniyat nazariyasi - falsafiy xususiyatga ega fan. Chunki u huquqiy madaniyatning qonuniyatlarini yoritish bilan birga, falsafaning jamiyat va madaniyat, davlat va huquq haqidagi umumiy qonunlarini ham ochib beradi. Beshinchidan, huquqiy madaniyat nazariyasi - amaliyotga yo'naltirilgan fan. Chunki u demokratik huquqiy isloxotlarni amalga oshirishda nazariy asos bo'lib xizmat kiladi. U shaxs, jamiyat va davlat huquqiy madaniyatini yuksaltirishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Oltinchidan, huquqiy madaniyat nazariyasi - o'quv-tarbiyaviy ahamiyatga molik fan. Chunki u kishilarning ijtimoiy xodisalar to'g'risidagi tasavvurini, bilimni kengaytiribgina qolmay, balki ularda huquqiy tafakkur va dunyoqarashini tarkib toptirishga, huquqiy madaniyatning moxiyati, rivojlanishi va istiqbolini tushunib olishga yordam beradi

2. Adabiyotlar tahlili va metodlar

Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda milliy huquq tizimini tubdan isloh qilish, jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish hamda malakali yuridik kadrlarni tayyorlash borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi.

Shu bilan birga, inson huquq va erkinliklariga hurmat munosabatini shakllantirishga, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda fuqarolarning huquqiy savodxonligi darajasini oshirishga to'sqinlik qiluvchi bir qator muammo va kamchiliklar saqlanib qolinmoqda.

Xususan, huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borilmayapti. Uzoq yillar davomida bu masala huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ayrim davlat organlarining ishi sifatida qarab kelinib, bunda oila, mahalla va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ishtiroki yetarlicha ta'minlanmagan.

Yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, huquqbuzarliklarga nisbatan murosasizlik hissini uyg'otish ishiga kompleks tarzda yondashilmadi.

Aholining huquqiy bilimlarini oshirishga doir vazifalarning umumiy tusda belgilanganligi hamda ularni amalga oshirishning aniq ta'sirchan mexanizmi mavjud emasligi jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasidagi ishlarning samarasiz olib borilayotganligini ko'rsatadi.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash g'oyalarini aholi ongiga singdirish ishlarining yetarli olib borilmasligi ham qonun ustuvorligini ta'minlashga o'zining jiddiy salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

1. Quyidagilar jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishning asosiy vazifalari etib belgilansin:

aholiga mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, qabul qilinayotgan qonun hujjatlari va davlat dasturlarining mazmuni va mohiyatini izchil yetkazish tizimini shakllantirish, fuqarolar ongida "Jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini qaror toptirish – demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir!" degan hayotiy g'oyani mustahkamlash;

jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, ta'lim-tarbiyaning tizimli va uzviy ravishda olib borilishiga alohida e'tibor qaratish, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlab, aholining barcha qatlamlariga huquqiy ong va huquqiy madaniyatni chuqur singdirish, shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash g'oyalarini keng targ'ib qilish;

yosh avlod ongiga huquq va burch, halollik va poklik tushunchalarini hamda odob-axloq normalarini chuqur singdirib borish, Konstitutsiyaning muhim jihatlarini ularga bolaligidan boshlab o'rgatish;

Va shu kabi ishlarni amalga oshirish ko'zda tutilmoqda.[1] Aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonligini oshirish, yuksak darajadagi huquqiy ongga ega bo'lishlari hamda huquqiy bilimlarini kundalik hayotda qo'llay olishlari davlat organlari va tashkilotlarining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. U "shaxs - oila - mahalla - ta'lim muassasasi - tashkilot - jamiyat" prinsipi bo'yicha tizimli va uzviy tashkil etiladi.

2022-2023 yillarda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi quyidagilarni nazarda tutadi:

- oilada va ta'lim muassasalarida huquqiy tarbiyani shakllantirish va huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar:
- notinchlik va zo'ravonlikning bolalar tarbiyasidagi salbiy oqibatlarini haqida ma'lumot yetkazish va ularning oldini olish;
- oliy ta'lim muassasalari hamda kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish o'quv markazlarida inson huquqlari, ayollar huquqlari, bola huquqlari o'quv kurslarini tashkil etish;

- ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlariga imtiyozlar va moddiy yordam berish masalalari bo'yicha axborot-targ'ibot ishlari va boshqalar;
- davlat organlari va tashkilotlari xodimlarining huquqiy madaniyatini yuksaltirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar:
- "Huquqiy savodxonlik oyligi", "Korrupsiyaga qarshi kurashish oyligi" va "Konstitutsiyaviy huquq oyligi"ni o'tkazish;
- huquqiy savodxonlikka oid minimal talablar bo'yicha o'qitish va ularning huquqiy bilimlarini baholash va boshqalar;[2]

"Jamiyat va davlat taraqqiyotining xozirgi xolati xuquqiy munosabatlar barcha ishtirokchilarining huquqiy madaniyatini, xuquqiy savodxonligini xar tomonlama oshirishni talab qilmoqda. Xuquqiy madaniyat xuquqiy bilim, xuquqiy e'tiqot va izchil amaliy faoliyat majmui sifatida jamiyat va davlat oldida turgan vazifalarning muvaffaqiyatli xal etilishini ta'minlaydi", -deyiladi jamiyatda xuquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturida.[3]

"Jamiyatda xuquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi" davlat siyosatining yangi xuquqiy manaviyati va mamlakatdagi xuquqiy madaniyatni shakllantirish borasidagi strategik yo'nalishlarni belgilab berdi. Bundan tashqari, prezident farmoni asosida Vazirlar Mahkamasining tashkiliy-huquqiy masalalarni xal etishga qaratilgan bir qator qarorlari qabul qilindi. Jumladan, 1997-yil 10-iyulda "O'zbekiston Respublikasi adliya vazirligi tizimida fuqorolarning qonunchilikning buzulishi yuzasidan shikoyat va arizalarini ko'rib chiqish boshqarmasini tuzish to'g'risida", 1997-yil 22-iyulda "Xuquqiy ma'rifat targ'iboti markazini tashkil qilish va xuquqiy adabiyotlarni axoliga yetkazib berishni yo'lga qo'yish to'g'risida" qarorlar qabul qilindi.

Shunday qilib, axolining xuquqiy madanyatini ko'tarish va xuquqiy tarbiyasini yaxshilash bo'yicha davlat siyosatini samarali amalga oshirish uchun mustahkam xuquqiy poydevor yaratildi.[4]

3. Muhokama

Har bir shaxsining qiziqqan fani bilan birgalikda sohasi ham bir-biridan farq qiladi. Ko'plab talabalar ingliz tili faniga qiziqish bildiradi, qiziquvchilarning sonini oshirish hamda ijodkorligini oshirishga imkon beradigan metod tanlash o'qituvchining vazifasidir. Qachonki talaba fanni yetarli darajada o'zlashtira olmasa, fanga qiziqishi pasayadi. Bertol Brext ta'kidlaganidek "Eng asosiysi insonni fikrlashga o'rgatishdir"[5]. Ko'p bilimga ega bo'lib, uni amaliyotda qo'llash fanni mukammal darajada o'rganishning asosiy omilidir. Miyya faoliyatini faollashtiradigan ta'lim usullariga ijtimoiy-psixologik trening, sintetika, autogen mashqa, morfologik tahlil, rolli o'yin, "aqliy hujum" va boshqalari kiradi. Aqliy hujum-(brain storming) inglizcha so'zdan olingan bo'lib, faol ta'limning boshqaruvining, va tadqiqotning metodlaridan biri hisoblanadi. Bu metod aqliy faollikni qo'zg'atadi, ijodiy va innovatsion jarayonlarni jadallashtiradi. Ijodiy faollikning va maxsuldorlikning stimulatori hisoblangan "Aqliy hujum" metodi asosan yangi, original fikrlarning tug'ilishiga qarshilik ko'rsatuvchi tanqidiy muhitning yo'qligi deb atalgan psixologik mexanizmga tayanadi. Bunday muhitda hech qanday tanqid qilinmaydi, noto'g'ri fikr aytishdan qo'rqilmaydi. Misol uchun aqliy hujum metodini qo'llayotgan pedagog biror bir muammoni yoki o'ylashga majbur qiladigan mavzuni o'rta qo'yadi. Muhokama davomida o'rganuvchi o'zining shaxsiy fikrini berishni boshlaydi. Ushbu metodni Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar institutida qo'llangan o'z fikrini bayon

qilishdan qo'rqadigan talabalar muzokaraga kirishni boshladi. Talabalarda faol fikrlash malakasi oshish bilan birgalik, kutilmagan g'oyalarning paydo bo'lish jarayonini namoyish eta olishadi.

"Aqliy hujum" metodi - biror muammo bo'yicha ta'lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to'plab, ular orqali ma'lum bir yechimga kelinadigan metoddir. "Aqliy hujum" metodining yozma va og'zaki shakllari mavjud. Og'zaki shaklida ta'lim beruvchi tomonidan berilgan savolga ta'lim oluvchilarning har biri o'z fikrini og'zaki tarzda javob beradi[6]. "Aqliy hujum" metodidan foydalanilganda ta'lim oluvchilarning barchasini jalb etish imkoniyati bo'ladi, shu jumladan ta'lim oluvchilarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. Ta'lim oluvchilar o'z fikrini faqat og'zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko'nikmasi rivojlanadi[7]. "Aqliy hujum" metodini qo'llashdagi asosiy qoidalar:

1. Bildirilgan fikr-g'oyalar muhokama qilinmaydi va baholanmaydi.
2. Bildirilgan har qanday fikr-g'oyalar, ular hatto to'g'ri bo'lmasa ham inobatga olinadi.
3. Har bir ta'lim oluvchi qatnashishi shart.

Quyida "Aqliy hujum" metodining tuzilmasi keltirilgan. "Aqliy hujum" metodi - biror muammo bo'yicha ta'lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to'plab, ular orqali ma'lum bir yechimga kelinadigan metoddir [8]. Ushbu metod to'g'ri va ijobiy qo'llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o'rgatadi. "Aqliy hujum" metodidan foydalanilganda ta'lim oluvchilarning barchasini jalb etish imkoniyati bo'ladi, shu jumladan ta'lim oluvchilarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. "aQLIY HUJUM" METODINI QO'LLASHDAGI ASOSIY QOIDALAR:

1. Bildirilgan fikr-g'oyalar muhokama qilinmaydi va baholanmaydi.
2. Bildirilgan har qanday fikr-g'oyalar, ular hatto to'g'ri bo'lmasa ham inobatga olinadi.

Ushbu metod orqali o'rgatuvchi talabalarda yozish gapirish integratsiyasini oshishini sezishim mumkin.

4. Natija

"Jamiyatda xuquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi" davlat siyosatining yangi xuquqiy manaviyati va mamlakatdagi xuquqiy madaniyatni shakllantirish borasidagi strategik yo'nalishlarni belgilab berdi. Bundan tashqari, prezident farmoni asosida Vazirlar Mahkamasining tashkiliy-huquqiy masalalarni xal etishga qaratilgan bir qator qarorlari qabul qilindi. Jumladan, 1997-yil 10-iyulda "O'zbekiston Respublikasi adliya vazirligi tizimida fuqorolarning qonunchilikning buzulishi yuzasidan shikoyat va arizalarini ko'rib chiqish boshqarmasini tuzish to'g'risida", 1997-yil 22-iyulda "Xuquqiy ma'rifat targ'iboti markazini tashkil qilish va xuquqiy adabiyotlarni axoliga yetkazib berishni yo'lga qo'yish to'g'risida" qarorlar qabul qilindi.

Shunday qilib, axolining xuquqiy madaniyatini ko'tarish va xuquqiy tarbiyasini yaxshilash bo'yicha davlat siyosatini samarali amalga oshirish uchun mustahkam xuquqiy poydevor yaratildi[4]. Bundan ko'rinib turibdiki, aholining huquqiy ongini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar kun sayin ko'paymoqda.

5. XULOSA.

Aholing huquqiy ongi va madaniyatini oshirish hozirgi kunga eng dolzarb muommolardan biri hisoblanmoqda. Shuning uchun asosiy e'tibor aholining huquqiy ongi va

madaniyatini oshirishga qaratilgan. “ Jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini qaror toptirish-demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir!”. Shunday ekan, qonunlarning samarali ishlashi uchun fuqorolarning huquqiy ongi, huquqiy madaniyat, huquqiy mafkurasini yuksaltirish juda muhim. Aholining barcha tabaqalari, ayniqsa yosh avlodning huquqiy bilim saviyasini yuqori darajada ko'tarish biz uchun qonun buzilishlari, adolatsizliklar, jinoyatning oldini olgan bo'lamiz. Yuridik yo'nalishda o'qiydigan talabalar sonini ko'paytish va bu orqali aholining huquqiy madaniyatini biroz bo'lsa xam rivojlantirishga erishamiz.

Taklif.

Har bir huquqiy bilim beruvchi ustoz o'z oldiga aniq maqsad quyishi lozim. Huquqiy bilimning asosiy maqsadi shaxsda, guruhda huquqiy tushunchani shakllantirish va uning asosida huquqiy tarbiyaga erishishdan iboratdir. Huquqiy bilim olish jarayonida tinglovchilar qonunlarni bilishga, ulardan foydalanshiga, hayotga tadbiq etishga erishishlari, o'z huquq erkinliklarini mukammal bilib, qonunga rioya qilish majburiyatini o'rganishi lozim. Huquqiy bilim bilan bog'liq huquqiy tarbiyada shaxslar huquqbuzarlik sodir etmasliklari, qonun doirasida ish tutishlari, o'zlarini va boshqa shaxslarni hurmat qilishlari, davlat, jamiyat va oilada o'rnatilgan tartib-qoidalarni buzmasliklari kabi tarbiyaga erishishlari kerak.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023
2. Qonunchilik hujjatlari milliy bazasi, norma.uz 17.05.2022
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi.1997.N-9
4. A.Saidov, Tadjixanov.U Xuquqiy madaniyat nazariyasi 1-tom.T-1998
5. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. - T.: O'qituvchi, 2004. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob / Met. qo'll. U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Inog'omova. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012. - 193 bet.
6. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. - T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013. - 115 b.
7. Akhmedova, M. T., Narmetova, Y. K., Nurmatova, I. T., & Malikova, D. U. K. (2022).
8. Communicative Competence Formation in Future Teachers Based on an Integrated Approach. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 9(4), 54-60
9. Ishmuhammedov R.J. Innovation texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari /O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash fakulteti tinglovchilari, akademik lisey va kasbhunar kollejlari o'qituvchilari uchun uslubiy tavsiyalar. - T.: TDPU, 2004.